

Párisi levél.

Páris, 1896. márt.

(Brunetière eljárása egy Kálvint illető ügyben. A lyoni conferentia. La vie simple, par C. Wagner. I. vol. 12. Paris, librairie A. Colin. 1895.)

Szerkesztő Ur!

Az „eretnekség“ iránti gyűlölet rossz tetteket követtethet el még oly egyénekkel is, a kik értelmeseek, kiknek irodalmi és történelmi tekintélyük van. Ezt eléggé mutatja egy nevezetes eseményt némelyek botrányosnak minősítettek. Multkori levelemben szóltam arról az eszeveszett támadásról, melyet a protestantismus ellen többnyire socialista és egyszersmind klerikális lapok intéztek. Az általuk okozott rossz azonban nem jöhet figyelembe, lévén a rágalmazás az ő fegyverök; de az ember haragja gerjed a rágalmazáson, ha kevésbé mivelte körben tétetik is.

De lám, még magas miveltségű emberek is teszik azt, mint Brunetière, a „Revue des deux Mondes“ szerkesztője, a ki Bossuet-et csodálja s esküdt ellensége Kálvinnak és mindennek, a mi rá vonatkozik. Pedig minden ellenszenv és gyűlölet mellett is tisztelni kellene az igazságot s főleg azokkal szemben, kik őt ellenségüknek tekintik. Eléadom a dolgot úgy, a hogy van, hogy meg lehessen itélni.

Hachette, a jól ismert könyvkiadó már néhány év óta egy nevezetes könyvsorozatot bocsát ki, „Francziaország nagy írói“-t. Mindenik íróra oly embert választanak, a ki legalkalmasabb arra, hogy igazolja az illető író munkáinak hiteles szövegét és hogy azokat jegyzetekkel és magyarázatokkal kísérrje. Blaise Pascal munkái P. Fangère-re bizattak, ki ötven éve foglalkozik a jezsuiták kitünő ellenfele hátrahagyott munkáival s a ki Pascal „Gondolatainak“ (Pensées) hiteles szövegét ezelőtt mintegy félszáz évvel adta ki. A hetedik levél végén Pascal a következő szavakat idézi Coramuel jezsuitától: „egy pap bizonyos körülmények közt megölheti a rágalmazót, sőt van eset, a mikor azt meg kell tenni, *etiam aliquando debet occidere.*“ Fangère Pascal munkája kiadásában e helyhez tény-

leg a következő megjegyzést csatolja: „E jezsuita által a jansenistákkal szemben nyilvánított különös tan megegyezni látszik azzal a tanal, melyet Kálvin vallott a jezsuitákkal szemben; *Jesuitae vero qui se nobis maxime opponunt, aut necandi, aut si commodo hoc fieri non potest, ejiciendi, aut certe mendaciis ac calumniis opprimendi sunt.* Calv. Aphor. XV. *De modo propagandi Calvinismum.* Tehát Kálvin szerint a jezsuitákat, az ő legnagyobb ellenfeleit meg lehetett, vagy inkább meg kellett ölni, őket üldözni és rágalmazni. E vélemény különben természetes volt annak az embernek a részéről, kinek az volt az elve, hogy a halál fájdalommal kell az eretnekeket büntetni, azaz azokat, kik más tant vallanak, mint az övé.“ E megjegyzés nagyon különös egy oly tudós részéről, mint Fangère. Kálvin műveiben ily kifejezés nem található. Fangère forrásául „Kálvin aphorismáit, vagy a kálvinizmus terjesztésének módját“ jelöli meg. De hogyan lehet e könyvet Kálvinnak tulajdonítani? Mikor nevezte Kálvin az ő tanát kálvinizmusnak? Mikor harczolt Kálvin a jezsuiták ellen? Ő meghalt 1563-ban. A jezsuiták pedig csakis 1560-ban, második főnökük, Lainez alatt kezdenek magukról beszéltetni. Kálvin műveiben csakis kétszer-háromszor fordul elő a jezsuiták neve s akkor is csak említi. Hogy ha Fangère ez idézete forrásának utána néz, úgy találta volna, hogy Kálvin Aphorismái Becanus Márton jezsuita tollából származtak, hogy 1649-ben Mainzban megjelent művei közt vannak. És ezt a Prot. Tört. Társulat titkára ezelőtt két évvel ki is mutatta. Bizonyos, hogy ha ekkor Fangère él és a Pascal műveinek a kiadását bevégezheti, kiigazította volna az első kötetben foglalt jegyzetet. Hachette a kiadás bevégezését Brunetièrre-re, az akadémikusra, a „Revue de deux Mondes“ szerkesztőjére bízta.

Brunetièrre az, a ki a helyreigazítást megtagadta. A francia prot. tört. társulat titkára levelet irt hozzá, elküldte a kiigazításra vonatkozó darabokat és kérte, hogy az utolsó kötetben javítsa ki a hibát. S miután a hiba ki volt mutatva, természetesnek látszott, hogy Brunetièrre megteszi a helyreigazítást. Brunetièrre Weiss titkárnak egy udvarias levélben felelt, a melyben egyebek közt azt mondja: „Ha Kálvin nem irta volna is ama sorokat, melyeket Fangère kifogásolt jegyzeteiben neki tulajdonit, az ő műveiben könnyen lehet találni azokhoz hasonlót. Ez az, a mit meg kellene mutatnunk, ha már Fangère tévedését kiigazítanók, hogy azt hogyan követhette el és hogy az végül is nem nagy fontosságú . . .“ Ime egy író, ki elismeri a hibát és megtagadja annak kiigazítását.

A kik olvasni fogják Pascal műveinek új kiadását, azt fogják

mondani ezután is, hogy Becanus jezsuita művét Kálvin írta és ezt azért, mert Brunetière megtagadta az igazságnak kimondását, melyet elismert. Erkölcsi szempontból sokat lehetne erről mondani. Sajnos, hogy a „Revue de deux Mondes“ szerkesztőjének ez esete nem egyedüli. Más nagytekintélyű írók is rendszeresen rágalmazzák a protestantizmus legnagyobb alakjait. Azt mondják, hogy egy felülről közölt rendelet szavának engedelmeskednek.

A protestáns lapok e kevésbé lovagias eljárás ellen megbotránkozással szólottak. Sabatier, a párisi theol. fakultás új dékánja ezeket írta: „E nagy uraknak az eljárása a kicsinyekkel szemben semmit sem ér a történelem és az igazság előtt. Brunetière azt kérdezi, hogy ki nyerne a helyreigazítással? Pascal munkáinak kiadása, az a kiadás, melyet oly gonddal készített, az nyerne, ha megtisztították az anyagi hibától. Avagy nem veszít-e az az illetékes közönség előtt tekintélyében, ha tudják, hogy a kiadók még a nyilvánvaló és bevallott hibát sem javították ki. Tényleg ez ügy első sorban nem a Kálvin ügye, sem a kálvinistáké. Az mindenekelőtt egy általános törvényt illet, mely mióta a történelemben a tudományos módszer bejött, uralkodik az irodalom köztársaságában s főleg a tudományos világban. Itt mindenekelőtt a tárgyi igazságról van szó. Adni kell mindenekelőtt azt, a mi van; azután szabad oly magyarázatot adni, a milyen tetszik. Mindenkinek joga van a történelmi igazsághoz, még Kálvinnak is. „Amicus Plato, sed magis amica veritas.“ Az anyagi történelem, az okmányok, a kritikai kiadások, idézetek kérdéseiben csak egy törvény van, a teljes pontosság törvénye. E törvény tisztelete teszi a tudományi becsületet, a tudósok tekintélyét és tiszteletét. S e tekintetben nincs sem nagy, sem kicsiny dolog és a mikor Brunetière azt írta, hogy a hiba, melyet neki jeleztek, nem nagy fontosságú és ez ürügy alatt megtagadja annak helyreigazítását, ezzel azt mutatta meg, hogy nincs tudományi lekiismerete.“ A protestantizmus elleni gyűlölet az igazság megtagadására vezette. A múlt évben Brunetière Rómában volt a pápánál. Mit beszélt XIII. Leóval? nem tudjuk, de úgy látszik, hogy ígéretet tett neki az egyház védelmére és az eretnekek elleni harczra. Sokan ezt gondolják, némelyek mondják. Annyi bizonyos, ez idő óta egy alkalmat sem mulaszt el a katolicizmus szellemi tekintélyének dicséretére és a protestantizmus individualistikus szellemének gyalázására. Egyébiránt a protestantizmus iránti ellenszenvé régibb keletű a római látogatásnál. Ezt megmutatta a Bossuettről tartott felolvasásaiban. S nem csak ezekben. Mikor a protestánsok a nantes-i rendelet visszavonásának százévi ünnepélyét

tartották, egyfelől a mult feletti gyásznak s más felől a jelen feletti hálának kifejezéséül, Brunetiére egy párisi jeles protestánsnak ezt írta: „Önök protestánsok, igen magasra tartják fejüket, mindig fedik, hogy önök csak gyenge kisebbség, tudni fogjuk önöket erre emlékeztetni szükség esetén.“ Ezt magától az illetőtől tudom. Biztosíthatjuk Brunetiére-t, hogy sem ő, sem mások, kik hozzá hasonlóan gondolkoznak, nem fognak minket abban megakadályozni, hogy fejünket magasan hordjuk. XIV. Lajos ideje elmúlt és nem fog visszatérni.

— Említettem volt, hogy a szabadelvű protestánsoknak az egyesülésre való felhívására az orthodoxok azt mondták, hogy a kérdést előbb kerületi gyűléseiknek kell tárgyalni. A zsinat állandó bizottsága fel is hívta a kerületi gyűléseket, hogy válaszszák meg képviselőiket az egyetemes zsinatra, melynek ülése ápr. 28-ára, Sedánba van kitűzve. Az utolsó pillanatban kitűnt, hogy lehetetlen akkor az egyetemes zsinatnak összejőni, mert máj. 3-tól 10-ig lesznek a municipális választások az egész országban, azaz akkor, mikor a zsinat teljes ülése lenne. Ezért a zsinat megtartása máj. 26-ra halasztatott.

Az egyesülés kérdése különben most így áll: A szélső orthodoxok ingerültek a mérsékelt orthodoxok ellen, mert ezek az egyesülést csak a közigazgatási dolgokra kívánják. S a dogmai kérdéseket nemcsak hogy ki akarják teljesen hagyni, hanem az ilyen határozatokat nem is kívánják a szabadelvűekre nézve kötelezővé tenni. Így az 1872-iki zsinat határozatára nézve is azt mondják, hogy az ne legyen kötelező a szabadelvűekre, bár fenhagyják, hogy az orthodoxokra nézve kötelezőnek tekintessék. A szigorú orthodoxok pedig oly zsinatról hallani se akarnak. Meglátjuk, hogy a sedáni zsinat mit határoz.

— Megigérttem volt, hogy ismertetni fogom Wagner „Egyszerű élet“ című művét. A szerző célja: vágyat kelteni a magasabb emberi élet iránt. Azzal kezdi, hogy megmutassa azok törekvésének hiábavalóságát, kik csak a külső dolgokban keresik a boldogságot, a fényezésben, a gazdagságban a hiúságban kik az ő saját kifejezése szerint „a mellékest összezavarják a lényegessel.“ Jól választott példákban megmutatja, hogy mindenek felett az erkölcsi miveltésben kell a léleknek igazi megalégedését keresni. Miután egy fejezetet az egyszerűség szellemének szentel, mely mindenekelőtt a léleknek ama tulajdonában áll, melylyel a mindennapi életben megalósítani igyekszik a magasabb javakat, melyek az igazságosság, a

szerepet, igazság, erkölcsi erély. Az egyszerű, természetes ember az, a ki az akar lenni, a minék lennie kell, teljesen becsületes ember.

Mindamellett, hogy ez elvek elég világosak, néhány fejezetben vizsgálja, hogy mi az egyszerű gondolkozás, az egyszerű beszéd, kötelesség, az egyszerű szükségek, az egyszerű gyönyör. Az egyszerű gondolkozásra e kérdésre felelve vezet: „Hogyan ismerhetem meg, hogy az én vallásom jó“? És eme vallás jóságának vonásai között, a melyről beszél, ezeket adja: „Hogy ha az legkönnyebben nyújtja a kegyelmet, hogy ha az minél kevésbé táplálta a nagyravágyást és minél inkább a kötelességérzetet s minél kevésbé homályos a jövő életre nézve: akkor jó vallás, akkor egyesít emberekkel és Istennel. De hogy ha arra szolgál, hogy azt hitesse el, hogy jobb vagy, mint mások, ha arra indít, hogy czivakodj azért, hogy mások lelkiismeretén uralkodjál, saját aggodalmadat elaltasd, hogy saját javadat másoknak kárára építsd, hogy mindegyre Budhára, Mózesre, Mahomedre, vagy a Krisztusra hivatkozz: akkor vallásod semmit sem ér, elválaszt emberektől és Istentől.“ Az egyszerű beszédről szóló fejezetet e szavakba lehet foglalni: Legyetek emberek, legyen szavatok. Az őszinteség egy órája többet ér a világ üdvére nézve, mint az őszinteség nélküli beszéd évei. Mind e különböző dolgok tárgyalásában, szerző mindig inti olvasóit az embereknek és a dolgoknak hamis becslése ellen, mely a külső dolgok szerint való ítélet. A szívet kell mindig tekinteni, mert a szív az élet, az igazi élet forrása. Wagner komoly moralista, de erkölestana nem lehangoló, nem szomorú, az emberi és keresztény. Mint mestere, Jézus, megengedi az emberiségnek annyira szükséges örömeket és azokban részt vesz. „Nem lehet képtelen, hogy az örömeinek roppant fontossága van az emberre. Az egy szent láng, melyet táplálni kell, mely az életre fényt áraszt. Egy kevés gyönyört adni, a gonddal terhelt arcokat megvidámitni, a homályos utakra egy kevés világosságot vetni, mily isteni elhivatás e szegény emberiség közt! De ezt csak a szív egyszerűségével lehet betölteni. Másnak gyönyört szerezni, erre nézve szükséges, hogy kiirtsuk magunkból a gyűlölködést. Legyünk jók, szeretetreméltók, jóakarók és szolgáljunk másokat teljes szívünkkel. Senki sem érez nagyobb gyönyört, mint azok, a kik tudják, hogy környezetüknek némi jót tettek.“

A kérdés és a hallgatva jóltevésről szóló fejezetben kemény szavakban kel ki azok ellen, a kik mind dicsekesznek, ha jót tettek. Ez erőteljes magyarázata Jézus ama szavainak: „Mikor alamizsnát

osztogatsz, ne tégy annak czéjéért sipolással. Nem idézhetek minde-
nik fejezetből, de egyet még megemlítek, azt a fejezetet, mely a
gyermek neveléséről szól e czim alatt: „Az egyszerűségre nevelés.“
E fejezet tele van igaz és jó tanácsokkal, hasznos és józan utasítá-
sokkal s a mindennapi életből vett észleletekkel. A gyermekeket
nem kell kizárólag sem magukra, sem másokra nézve nevelni. Az
első esetben rabszolgák, a másodikban zsarnokok lesznek. A gyer-
mekeket az életre kell nevelni, arra kell segíteni, hogy az emberiség-
nek tevékeny tagjai legyenek. A nevelésnek szabad embereket kell
formálni. S hogy a szabadságra neveltessenek, egyszerűen kell ne-
veltetniök, sőt hozzáteszi hogy szigorral. „Hogy olyanok legyenek,
a kik le tudnak feküdni a kemény földre, kik tudják a fáradságot
elviselni éppen úgy, mint az asztal és jóllét gyönyöreit élvezni. Így
neveljük a független és erős embereket, a kikre mindig lehet szá-
mitni, kik nem adják el magukat egy kicsi jóllétért s a kik mégis
tudni fognak, még inkább, mint mások, boldogok lenni.“

E könyv egy józan szellem gyümölcse és teljesen méltó az
ugyanazon szerzőtől megjelent „Ifjuság“-hoz és „Bátorság“ hoz. Min-
denkit meglep az igazsága, a ki a jelenkori társadalmat csak némi-
leg is ismeri. Es még az a jó tulajdonsága is megvan, hogy köny-
nyen olvasható, a mit nem minden erkölcstani könyvről lehet el-
mondani. Hogy ha valami kifogást tehetnék, az az volna, hogy egy
kissé egyszerű modorban van írva. De Wagner nekem erre azt fe-
lelte, hogy ő mindenek felett a kicsinyek és alázatosak számára írta
könyvét s ezért az egyszerűséget tartotta szem előtt.

CHARRUAUD D.

Angliai levél.

Oxford, 1896. márt. hó.

(A Manchester College nyilvános előadásai. Az ev. szabad egyházak congressusa. A »Daily News« jubileuma.)

Tisztelt Szerkesztő Ur!

Mig egytelől örömemnek adok kifejezést, hogy e b. folyóirat lapjain én is közremunkálhatok, másfelől kedves kötelességemnek is érzem, hogy egyes nevezetesebb eseményekről a magyar unitár. olvasó közönségnek számot adjak. Levelemben természetesen a vallásos ügyeket és gondolkozást érintő dolgok lesznek a főtényezők, de szives engedélyével némelykor azon tárgyakra is kiterjeszkedem, melyek minket társadalmi és hazafias szempontokból is érdekelhetnek. És itt, úgy hiszem, fölösleges megemlítenem azt a viszonyt, mely minket angol testvéreinkkel nemcsak vallási, hanem nemzeti érdekeinkben is összefűz.

Levelemt alig kezdhetném alkalmasabb tárggyal, mint ha arról az intézetről írok, mely az angliai unitarizmusnak irányt ad és ez a Manchester College. Elődeim már bővebben ismertették ez intézetet, s ezért én csak a közelmúlt nevezetesebb eseményekre szoritkozom.

Manch. Coll. iránya, hiven az intézet bejárata fölé vésett szavakhoz: „a vallásnak, a szabadságnak, az igazságnak“, teljesen a szabadelvű theologia alapján áll, melynek hirdetésére és előbbre vite lére a legjobb tanerők vannak alkalmazva. A tanárok rendes előadásain kívül azonban nagyfontosságúak azok a nyilvános előadások is (Public Lectures), melyeket egyes időszakokban különböző szakférfiak adnak elő, s a melyek általános érdeküknél fogva a nagy közönséget is vonzani szokták. College-unokban ez évben három ilyen előadás tartatott, mindannyiszor nagy és válogatott közönség előtt. Időrendben első helyen említhetem meg Conybeare helybeli tanár előadását, „Daemonologia az első keresztény százakban“ czimmal, ki a legalaposabb kutatások nyomán és szakértelemmel mutatta ki a viszonyt, melyben az első keresztények tanai a pogányokéival állottak s az egymással való folytonos érintkezés következtében miként vették át amazok ezektől a rossz szellemekről szóló elveiket, melyeknek maradványai aztán a későbbi kereszténységben is föltalálhatók

Szép közönséget vonzott G. St. Clair, cardiffi unitárius lelkész, ki a mult hó elején Palestináról tartott előadásokat, történelmi, föld- és néprajzi szempontokból, a mint volt az ó-korban és a mint van ma. G. St. Clair lelkész tagja a „Palesztinai Fölfedező Társaságnak“ s mint ennek kiküldöttje, két ízben is beutazta a nevezett tarto-